

Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar
Egészségtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője:
Prof. Dr. Bódis József
Rektor, az MTA doktora

**AZ ERASMUS PROGRAM INTERKULTURÁLIS HATÁSA
MAGYAR HALLGATÓKRA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ
ORVOS- ÉS EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI HALLGATÓKRA**

PhD értekezés tézisei

Németh Timea

Az egészségtudomány határterületei program

Programvezető:

Prof. Dr. Kovács L. Gábor,
az MTA rendes tagja

Témavezetők:

Dr. Rébék-Nagy Gábor, PhD, habil.

Pécsi Tudományegyetem, Orvostudományi Kar,

Dr. Trócsányi András, PhD, habil.

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,

Pécs

2015

1. Bevezetés

A globalizáció nem csak az új technológiák, politikai és információs rendszerek gyors terjedését hozta magával, hanem a munkaerő jelentős nemzetközi migrációját is, amely azt eredményezte, hogy ma már mindennapos jelenség multikulturális környezetben dolgozni. Európa gyökeresen megváltozott a második világháború vége óta mind a globalizációnak, mind pedig a geopolitikai tényezőknek köszönhetően. Egyre több európai kezdi meg tanulmányait egy országban, folytatja egy másikban, majd dolgozik egy harmadikban. Az európai társadalmak így elősegítik a migrációt, amely hatással van az összes társadalmi intézményre, beleértve az oktatást is. A különböző országokból származó emberek sokszínűsége és a multikulturális környezetben való közös munka ugyanúgy eredményezhet kulturális szinergiát, mint komoly félreértéseket. Ennek következményeként a kulturális diverzitás egyre nagyobb kihívást jelent az egészségügyi rendszereknek.

Magyarország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz. Az uniós tagság révén a határok átjárhatóbbakká váltak, illetve felértékelődtek a Magyarországon megszerzhető diplomák is, így egyre több külföldi hallgató tanul hazánkban. Ezzel párhuzamosan a magyarok elvándorlása is jelentős, amelyben különös súlyt képvisel a nagyszámú egészségügyi és orvosi dolgozó is. Vannak, akik végleg letelepednek az idegen országban, míg mások hosszabb-rövidebb ideig tartózkodnak ott szakmai fejlődésük érdekében és a jobb anyagi körülmények miatt.

A magyar egészségügyi és orvosi felsőoktatási intézmények elkerülhetetlen feladata, hogy foglalkozzanak a fenti jelenséggel és fontos, hogy képzéseikkel hozzájáruljanak azon készségek és kompetenciák fejlesztéséhez, melyek szükségesek mind a hallgatóknak, mind pedig az oktatóknak, kutatóknak és az orvos-egészségügyi szakembereknek ahhoz, hogy hatékonyan tudjanak tanulni, oktatni, illetve dolgozni a multikulturális világban.

2. Célok és hipotézisek

Az Erasmus programmal kapcsolatos szakirodalom áttekintése során arra a megállapításra jutott a szerző, hogy eddig nem készült olyan kutatás, amely az Erasmus program interkulturális hatását vizsgálta volna a magyar diákokra, különös tekintettel az orvos és egészségügyi hallgatókra vonatkozóan, illetve egy sem elemezte, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják elégedettségüket a kinti tanulmányaikkal és kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban.

A disszertáció elsődleges célja annak a vizsgálata volt, hogy az Erasmus mobilitási program hozzájárul-e a magyar hallgatók, különösen az orvosi és egészségügyi hallgatók interkulturális kompetenciáinak a fejlesztéséhez, illetve, hogy megvizsgálja, hogy a fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van-e a hallgatók elégedettségi szintjére mind a kinti tanulmányaikkal, mind pedig a kinti kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban.

A disszertációban megfogalmazott hét hipotézis a következő:

H₁: A magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, *fejlődik az angol nyelvtudásuk.*

H₂: A magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, *fejlődnek nyelvi készségeik a fogadó ország nyelvét illetően is.*

H₃: A magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, *az angol nyelvi készségeik jobban fejlődnek, mint nyelvi készségeik a fogadó ország nyelvét illetően.*

H₄: A magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, *fejlődnek ismereteik és kulturális tudatosságuk mind a saját, mind pedig a más kultúrákra vonatkozóan.*

H₅: A magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, *fejlődnek a multikulturális környezetben végzett munkával kapcsolatos készségeik.*

H₆: A fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van azon magyar hallgatók, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatók elégedettségi szintjére a kinti tanulmányaikkal kapcsolatban, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban.

H₇: A fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van azon magyar hallgatók, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatók elégedettségi szintjére a kinti kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban.

3. Anyagok és módszerek

A kutatás mind kvalitatív, mind pedig kvantitatív kutatási módszereken alapszik, melyek a következők:

1. szekunder kutatási adatok elemzése, szakirodalmi áttekintés, statisztikai adatok vizsgálata,
2. online kérdőíves felmérés és annak adatainak elemzése,
3. komparatív analízis,
4. strukturált interjúk készítése,
5. többváltozós elemzés: többszörös lineáris regressziós modell készítése.

A szekunder kutatási adatok elemzéséhez felhasznált szakirodalmi és statisztikai adatok közel 90%-a angol nyelvű forrást tartalmaz. A primer kutatáshoz egy online kérdőíves felmérés készült, amely a 2008-as ESN felmérés adaptált, kibővített változata. A kérdőív 46 kérdésből állt. A kérdőívet angolul kellett kitölteni, hogy komparatív analízist tegyen lehetővé, illetve annak érdekében is, hogy később a

kutatás kiterjesztését biztosítsa nemzetközi hallgatók felé. A kérdőívet az Erasmus programban részt vevő 65 magyar felsőoktatási intézmény kapta meg, majd megkértük az Erasmus koordinátorait, hogy küldjék ki e-mailen a kérdőív linkjét az összes hallgatónak, akik a 2010/2011-es tanévben Erasmus ösztöndíjjal utaztak ki. Az online kérdőív két hétig volt elérhető 2011. november 15. - november 30. között, kitöltése átlagosan 20 percet vett igénybe. Az adatok elemzését az SPSS Statistics 20 program segítségével végeztük.

Összesen 4164 magyar diák vett részt a programban a 2010/2011-es tanév során. 657 érvényes válasz érkezett 37 felsőoktatási intézményből, ami 15% -os válaszadási rátát eredményezett, feltételezve, hogy az összes 2010/2011-es Erasmus hallgatóhoz eljutott a kérdőív az intézményi koordinátortól. A komparatív analízishez a kérdőív eredményeit a 2008-as ESN kutatás eredményeivel hasonlítottuk össze.

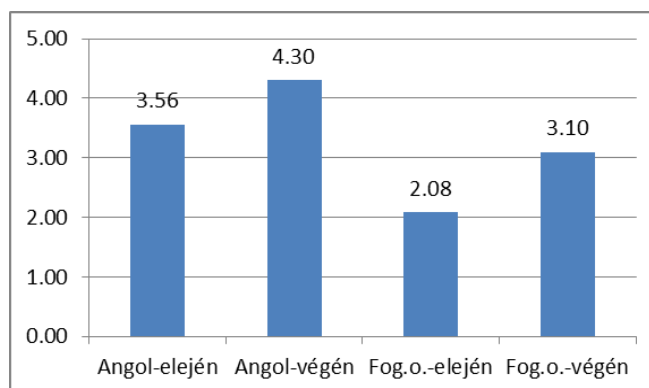
A strukturált interjúban 15 dolgozó (adminisztratív és oktatói állomány) vett részt, akik különböző magyarországi felsőoktatási intézményben dolgoztak. Az interjúk magyar nyelven zajlottak 2014. január és augusztus között. Az interjú kilenc nyitott kérdést tartalmazott az Erasmus programmal kapcsolatban. Az interjúk hossza 22-35 perc között volt.

4. Eredmények

Online kérdőíves felmérés

A megkérdezettek többsége (70%) nő volt (átlag életkor: 24,41 év), aki városból, vagy kis városból származott átlagos jövedelemű családokból. A hallgatók a legnagyobb arányban a Pécsi Tudományegyetemen tanultak (14,5%), ezt követte az Eötvös Loránd Tudományegyetem (13%), a Debreceni Tudományegyetem (8,1%) és a Szegedi Tudományegyetem (8%). A hallgatók 57,1%-a tanult alapképzésben, 38,7% mesterképzésben, 1,8% doktori képzésben, a többi, 2,4% pedig más, többnyire osztatlan képzésben. A tanulmányi szakterületi megoszlást tekintve 25,1% üzleti és közgazdaságtudományi területen tanult, 12,1% bölcsész volt és 5,7% tanult egészségügyi és az orvostudományi területen. A mobilitás célterületeit illetően a legtöbb hallgató Németországban tanult (16%), ezt követi Finnország (8,5%), Olaszország (8,1%) és Spanyolország (7,6%). A mobilitásban részt vevők átlagosan 5,5 hónapot töltöttek külföldön.

294 diák (54,2%) az angol nyelvet használta kommunikációra, 104 (19,2%) a fogadó ország nyelvét, míg 144 (26,6%) különböző nyelveken kommunikált, a helyzettől függően. Az alábbi ábra a hallgatók nyelvi fejlődését mutatja meg:

1. ábra Nyelvi fejlődés angoltól és a fogadó ország nyelvétől az Erasmus program elején és végén (N = 536)

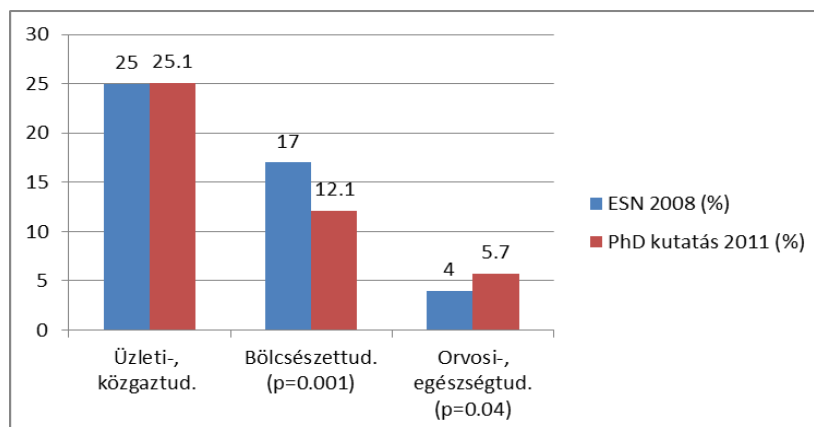
A hallgatóknak arra a kérdésre is kellett válaszolniuk, hogy rendelkeztek-e előzetes információval a fogadó országra vonatkozólag. Többségük egyetértett vagy nagyon egyetértett azzal, hogy volt elegendő információjuk a fogadó ország kultúrájára, tipikus ételeire, sztereotípiáira vonatkozóan és arra is, hogy mennyire tér el a saját kultúrájuk a befogadó országétól.

436 (84,8%) hallgató egyetértett vagy nagyon egyetértett azzal, hogy a külföldi tartózkodás révén fejlődtek azon készségeik, melyek segítik a több kultúrájú emberekkel való közös munkát. 467 (91,1%) egyetértett vagy nagyon egyetértett azzal, hogy javultak a kommunikációs készségeik a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberekkel, míg 408 (80,6%) egyetértett vagy nagyon egyetértett azzal, hogy a tárgyalási készségeik is fejlődtek a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberekkel. 367 (71,9%) egyetértett vagy nagyon egyetértett azzal, hogy a konfliktuskezelési készségeik is javultak a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberekkel.

Komparatív analízis

A 2008-as ESN kutatás eredményeit hasonlítottuk össze a saját vizsgálatunk eredményeivel. A nem, életkor és lakóhely alapján a magyar Erasmus hallgatói

adatok összhangban vannak az európai Erasmus hallgatói adatokkal. Azonban jelentős különbség van a két csoport családi jövedelme között, különösen az átlag alatti ($p < 0,001$), és az átlag feletti ($p < 0,001$) jövedelem tekintetében. A tanulmányi területek hasonló arányokat mutatnak, ahogy azt az alábbi ábra szemlélteti:

2. ábra Tanulmányi területek

Az ESN kutatás eredményei alapján a legtöbb hallgató (55%) 4-6 hónapig élt külföldön. Németországban (14%), Spanyolországban (10,5%) és az Egyesült Királyságban (9%) tanultak a legtöbben. A jelen kutatásban részt vevő hallgatók átlagosan 5,5 hónapot töltöttek a fogadó országban. A legtöbb diák Németországban tanult (16%), ezt követi Finnország (8,5%), Olaszország (8,1%) és Spanyolország (7,6%).

A nyelvi fejlődés is hasonló tendenciát mutat mindkét csoportban az angolt és a fogadó ország nyelvét illetően, azaz jobban fejlődött a fogadó ország nyelvének ismerete, mint az angol nyelv, ami jelentős hozzáadott érték az interkulturális fejlődést tekintve.

Mind az európai, mind pedig a magyar Erasmus hallgatóknak fejlődött a tudásuk, ismeretük, azonban jelentős eltérést találtunk a két mintában ($p < 0,001$) a kinti egyetem oktatási módszereit illetően, mivel a magyar hallgatók jelentősebb mértékben vélték úgy, hogy ezen a téren kevésbé szereztek új ismereteket.

Strukturált interjú

A strukturált interjúkban az adminisztratív és az oktatói állomány 15 képviselője vett részt több magyarországi egyetemről, akik nemzetközi, multikulturális környezetben dolgoznak. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az interjú alanyok többsége úgy gondolja, hogy az Erasmus program révén fejlődik a hallgatók interkulturális kompetenciája, ugyanakkor vannak bizonyos hátrányai is a programnak (alacsony ösztöndíjak, kreditelismertetés nehézségei), amelyek gátolják a nagyobb hallgatói részvételt. Mivel még mindig magas a nem mobilis hallgatók aránya az országban, több interjú alany javasolt alternatív megoldásokat a számukra, mint például az interkulturális képzési programokban és nemzetközi együttműködésekben, projektekben való részvétel, esettanulmányok használata órákon, illetve az idegen nyelvek folyamatos tanulása.

5. Összefoglalás

A disszertáció elsődleges célja annak a vizsgálata volt, hogy az Erasmus mobilitási program hozzájárul-e a magyar hallgatók, különösen az orvosi és egészségügyi hallgatók interkulturális kompetenciáinak a fejlesztéséhez, illetve, hogy megvizsgálja, hogy a fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van-e a hallgatók elégedettségi szintjére mind a kinti tanulmányaikkal, mind pedig a kinti kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban.

Az *első két hipotézis* a második és a harmadik idegennyelvi készség fejlődésére, azaz az angol és a fogadó ország nyelvére vonatkozott. A kvalitatív és a kvantitatív analízis eredményei (online felmérés, komparatív analízis és strukturált interjúk) megerősítették, hogy fejlődnek az idegen nyelvi készségeik a magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, mind angoltól, mind pedig a fogadó ország nyelvéből. A *3. hipotézis*, mely szerint jobban fejlődik e hallgatói csoport angol nyelvi készsége, mint a nyelvi készsége a fogadó ország nyelvét illetően, nem igazolódott. Az eredmények azt mutatták, hogy a fogadó ország nyelvében a fejlődés szignifikánsan nagyobb, mint angol nyelvből.

A 4. *hipotézis*, mely szerint a magyar hallgatóknak, különös tekintettel az orvosi és egészségügyi hallgatókra, akik részt vesznek az Erasmus mobilitási programban, fejlődnek ismereteik és kulturális tudatosságuk a saját és más kultúrákra vonatkozóan, mind kvantitatív mind pedig kvalitatív módszerekkel bizonyításra került.

Egy másik fontos megállapítása a jelen kutatásnak, hogy a magyar hallgatóknak fejlődnek a multikulturális környezetben végzett munkával kapcsolatos készségeik (5. *hipotézis*), azaz jelentősen fejlődnek a kommunikációs-, konfliktuskezelési-, tárgyalási-, problémamegoldó-, idő- és projekt menedzsment készségeik azokkal az emberekkel, akik különböző kulturális háttérrel rendelkeznek.

A kutatás utolsó két hipotézise (6. és 7. *hipotézis*), melyek szerint a fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van a hallgatók elégedettségi szintjére mind a kinti tanulmányaikkal, mind pedig a kinti kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban, új eredményeket hozott. A fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek a fontosságát az eredmények alátámasztották. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek fontos hatása van a hallgatók elégedettségére a kinti tanulmányaikra és kulturális tapasztalataikra vonatkozóan. A magasabb elégedettségi szint növeli az interkulturális kompetenciák és készségek elsajátítását, ami fontos eszköz a multikulturális környezetben való hatékonyabb és pontosabb munkavégzéshez, szolgáltatások és egészségügyi ellátások biztosításához.

6. A kutatás új eredményeinek összefoglalása

A szerző ismeretei alapján nem végeztek korábban olyan kutatást, amely az Erasmus program interkulturális hatását vizsgálta volna a magyar diákokra, különös tekintettel az orvos és egészségügyi hallgatókra vonatkozóan, illetve egy sem elemezte, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják elégedettségüket a kinti tanulmányaikkal és kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban.

Új eredménynek számít, hogy a magyar hallgatóknak fejlődnek az idegen nyelvi készségeik, mind angolból, mind pedig a fogadó ország nyelvéből, illetve, hogy a fogadó ország nyelvében a fejlődés szignifikánsan nagyobb, mint angol nyelvből, ami jelentős hozzáadott érték az interkulturális fejlődést tekintve.

Újdonsága a jelen kutatásnak az az eredmény is, hogy a magyar hallgatóknak fejlődnek ismereteik és kulturális tudatosságuk a saját és más kultúrákra vonatkozóan, illetve, hogy fejlődnek a multikulturális környezetben végzett munkával kapcsolatos készségeik.

A kutatás új eredménye, hogy a fogadó ország kultúrájával kapcsolatos előzetes ismereteknek pozitív hatása van a hallgatók elégedettségi szintjére mind a kinti tanulmányaikkal, mind pedig a kinti kulturális tapasztalataikkal kapcsolatban.

A kutatás hozzájárult ahhoz, hogy jobban megértsük az interkulturalitás szerepét és jelentőségét a magyar felsőoktatásban, különösen az orvos-, egészségügyi képzésekben.

7. Következtetések

Az egyik legnagyobb kihívást az orvosi és egészségügyi rendszerek számára világszerte az jelenti, hogy kulturálisan sokszínű csoportok alkotják a betegek egyre nagyobb hányadát. Az elmúlt tíz évben Magyarország is egyre multikulturálisabbá vált. Ennek egyik következménye az a feladat, hogy a meglévő orvosi és egészségügyi szolgáltatásokba miként integrálják a különböző kultúrából érkező betegeket. Az egészségügyi ellátás opcióinak és kimeneteinek mindenki számára egyértelműeknek kell lenniük a beteg kulturális háttérétől függetlenül, így e tekintetben a legnagyobb kihívást a nyelvi és a kulturális akadályok legyőzése jelenti az orvos-egészségügyi ellátó rendszerek számára. Ebből következően fontos az orvosi és az egészségügyi dolgozók azon interkulturális kompetenciáinak a fejlesztése, amelyek hozzájárulnak mind a beteg, mind pedig az orvos-, egészségügyi dolgozó saját kulturális normáinak megértéséhez, így biztosítva a beteg számára a lehető legjobbat az orvosi és egészségügyi ellátás területén.

A kutatás eredményei alapján kijelenthetjük, hogy az Erasmus program hozzájárul a magyar hallgatók interkulturális kompetenciáinak fejlesztéséhez az idegennyelvi és kulturális ismeretek, a kulturális tudatosság és a munkával kapcsolatos készségek terén. Ezek az eredmények alátámasztják korábbi kutatások hasonló eredményeit és hozzájárulnak az interkulturális kompetencia fontosságának bizonyításához is. Érdekes eredménye jelen kutatásnak továbbá az is, hogy a kinti tanulmányokkal és kulturális tapasztalatokkal kapcsolatos hallgatói elégedettséget nagyban befolyásolja, hogy kaptak-e a kiutazás előtt az adott ország kultúrájára vonatkozó ismereteket és információkat.

Mivel nem minden hallgató mobilis, alternatív módszereket is ki kell fejleszteni a felsőoktatásban, beleértve az orvosi- és egészségügyi oktatást is, amelyekkel a hallgatói csoport interkulturális kompetenciáit lehet fejleszteni. Ez azért lényeges, mert amennyiben, nincs meg a közös nyelv a beteg és az egészségügyi dolgozó között, az könnyen eredményezhet téves diagnózist és nem megfelelő kezelést.

Ezért fontos és szükséges az orvosi- és egészségügyi tantervek nemzetköziesítése, beleértve az idegennyelvű szaknyelvoktatás fenntartását is. A nemzetköziesítés érdekében lényeges olyan képzések kialakítása, amelyek a hallgatók interkulturális kompetenciáját, kulturális tudatosságát és ismereteit fejlesztik. Nemzetközi projekteken és kutatásokban való részvétel, beleértve a nemzetközi vendég előadókat, elengedhetetlen eszközei egy nemzetköziesített kurrikulumnak. Egyre több külföldi hallgató vesz részt a magyarországi orvosi-, egészségügyi képzésekben, így a tandem órák bevezetése, ahol a magyar hallgatók együtt tanulhatnak a nemzetközi társaikkal, jó szolgálatot tehet az interkulturális kompetencia fejlesztése érdekében mindkét célcsoportnak.

PUBLIKÁCIÓK

- Németh, T., & Rébék-Nagy, G. (2015). The importance of intercultural competence within health care. *Porta Lingua*, IN PRINT
- Németh, T., & Kajos, A. (2014). How to develop the intercultural competence of Hungarian students. *Porta Lingua*, 155-164.
- Németh, T. (2010). *A new era is a must*. Retrieved March 12, 2010, from Erasmus Student Network: <http://www.esn.org/publications>
- Németh, T., Barakonyi, E., & Pozsgai, G. (2010). The role of education and training in the Hungarian labour market. (pp. 1098-1106). Komárno: Harsányi János Szakkollégium .
- Németh, T., Kivés, Z., Diffelné, N. M., Máté, O., Komlódiné Pozsgai, G., & Sütő, B. (2010). Internationalising the curriculum: a utopia or a must have in higher health care education in Hungary? In Á. Bálint, & B. Di Blasio (Eds.), *Az utópia ezer arca: Tanulmányok* (pp. 255-262). Pécs.
- Németh, T., Máté, O., Diffelné Németh, M., Kivés, Z., Pozsgai, G., & Sütő, B. (2009). Hungarian health care through the eyes of international students. In J. T. Čurčić D, *Internationalisation and the Role of University Networks: Proceedings of the 2009 EMUNI Conference on Higher Education and Research*. (pp. 58-67).
- Németh, T., Trócsányi, A., & Sütő, B. (2009). The need for a study to measure the intercultural impact of mobility programmes among health care students in Hungary. In W. Coudenys (Ed.). (pp. 175-182). Liverpool: Whose culture(s)? Proceedings of the Second Annual Conference of the University Network of European Capitals of Culture Liverpool 16/17 October 2008.
- Betlehem, J., Németh, T., & Goján, R. (2003). Nemzetköziesedés az ápolóképzésben. *Magyar Felsőoktatás*, 9-10, 18-21.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt köszönetemet szeretném kifejezni Dr. Rébék-Nagy Gábornak és Dr. Trócsányi Andrásnak, akik PhD tanulmányaimat támogatták, szakmai hozzáértésükkel és tanácsaikkal segítettek dolgozatom elkészítését.

Köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Doktori Iskolájának, hogy lehetőséget biztosítottak az interdiszciplináris egészségügyi kutatásoknak.

Szeretném megköszönni Szabó Kinga, Kajos Attila és Mátrai Péter segítségét a statisztikai elemzésekben, illetve Mauro Henriquenek a támogatását az online kérdőív elkészítésében.

Szeretném kifejezni hálámat előopponenseimnek, Dr. Lampek Kingának és Dr. Keresztes Csillának minden kritikai észrevételükért és javaslataikért.

Hálás vagyok minden kollégámnak és barátomnak a PTE ÁOK Egészségügyi Nyelvi és Kommunikációs Intézetben, akik végig segítettek, támogattak és bíztattak.

Végül, de nem utolsó sorban, szeretném megköszönni férjemnek, Balázsnak és három gyermekemnek, Annamáriának, Benedeknek és Zsigmondnak a sok türelmet, toleranciát és megértést, amit tanúsítottak, amikor nem tudtam annyi időt fordítani rájuk, mint amennyit igazából szerettem volna.